
PUTOVANJE KAO LUTANJE

O knjizi Predraga Krstića i Aleksandra Ostojića: *O čemu govorimo kada govorimo o putovanju. Prilog kritici teleologije obrazovanja*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2023.

Katarina Đurđević

Značenje pojma *putovanje* nadilazi svoju svakodnevnu, kolokvijalnu upotrebu. Ne samo da je osim fizičke promene mesta moguće i duhovno putovanje, nego tematizovanje putovanja upućuje i na suočavanje s nepoznatim, na bespuće, baš kao i na ideju povratka, na mir i blagostanje *staništa*. Ponekad, čini se – kao u onom trik-pitanju „da li ima više uzbrdica ili nizbrdica?” (pa su stariji građani odgovarali da ima više uzbrdica) – zaboravljamo da putujemo i kada se vraćamo kući, te da povratak može biti obojen različitim sadržajima – radošću, teskobom, zbunjenošću i radoznalošću, baš kao i odlazak.

Razmatrajući pojmove koji se odnose na putovanje i putnike, Predrag Krstić i Aleksandar Ostojić ne prikazuju samo bogat sadržaj tih pojmova, već iz ponešto izmeštenog sadržaja pokreću raspravu koja se odnosi na neke od najznačajnijih problema

savremene filozofije. Polazeći od aristotelovskog razumevanja kretanja (kretanje je svojstvo života, ono određuje svaki način bivstvovanja), autori značenje putovanja izvode iz ovog pojma, ali, što je još uzbudljivije, i sam način izlaganja vide kao svojevrsno putovanje. Krstićeva i Ostojićeva knjiga stilom je prilagođena dinamičkom sadržaju, a nekonvencionalnu formu, koja osim teksta podrazumeva crteže i grafičke komentare, prati jedno u osnovi anarhično izlaganje: ono se slobodno razvija i putuje, bez prethodno naznačenog pravca i bez zacrtanog cilja, ne okončava se nekakvim zaključkom, iako je već u podnaslovu nagovešteno da se radi o „kritici teleologije obrazovanja”. Knjiga o putovanju, prema tome, i sama pret-(po)stavlja putovanje. Kao što govor o slobodi mora biti slobodan govor, ili tu uopšte nije reč o slobodi, tako je i tematizovanje putovanja takođe

putovanje, koje se nipošto ne okončava završnim rečenicama knjige.

Knjiga o putovanju ima tri dela, odnosno tri naizgled neobavezno povezana segmenta. Ono što je rečeno u prvom i drugom delu ne podrazumeva čvrstu strukturu, koja u trećem segmentu prerasta u kritiku teleologije obrazovanja. Sva tri dela knjige su, na neki način, kritika svrshodnosti putovanja, koja u poslednjem poglavlju ukazuju na mogućnost drugačije koncepcije obrazovanja.

1.

Prvi segment, pod naslovom „Put putuje...”, putovanju prilazi kao suočavanju s *drugim*. I kada je reč o *istraživaču* koji ispituje nepoznate svetove, ili *turisti* koji se kreću utabanim stazama, putovanje podrazumeva ovo suočavanje, koje se, međutim, otkriva u šarolikosti pristupa *drugom*. Obrazlažući tipologiju putovanja Cvetana Todorova, autori otkrivaju da putnik može biti *asimilator* koji drugo posmatra kao sirovo i nedostatno u odnosu na sopstveni ideal, pa zbog toga nastoji da ga obuhvati i podredi sebi. Putopisi otkrivaju ovaj vid suočavanja, koje rađa imperijalne relacije, odnosno podređivanje drugog svetozoru putopisca, čime se opravdava uspostavljanje kontrole nad drugim, a asimilacija dobija mesijanski značaj. Razume se, putovanja u daleke i nepoznate svetove ne moraju imati karakter porobljavanja, ali se ti novi svetovi, kao *drugo*, uvek razumeju iz perspektive kulture istraživača. Istraživači su, najčešće, učitelji, koji misionarski šire sopstvenu kulturu, u uverenju da je ona superiorna. Na taj način oni doprinose uspostavljanju *kolonijalnog diskursa*, apologiji putnika-asimilatora. Imperijalne relacije, nadalje, mogu se javiti u liku putnika kao *profitera*,

koji je doduše lišen svake ideologije, ali u drugom vidi materijal koji može da mu posluži, kojim može „da se okoristi”. Imperijalni odnos ovde je, u stvari, „pragmatički odnos”. Na kraju, putnik može da bude i *turista* koji, u vremenskoj oskudici, izbegava kontakte s ljudima, pa se usredsređuje na objekte i artefakte, ne dovodeći u pitanje sopstveni *identitet*. Turista se, strogo uzev, i ne suočava s drugim. Putnik može drugo da stavi u funkciju nekog sebi bliskog projekta, ili da putem drugog, istražujući neku *stranu kulturu*, zapravo razmatra pitanja koja se tiču zemlje iz koje potiče ili, naravno, njega samog. Paradoksalno rečeno, takav putnik putuje da bi ostao pri sebi, kod kuće. Razume se, putnik koji se našao u drugačijem kulturnom podneblju, može njime da bude asimilovan, ili da se opire ovoj asimilaciji. Odnos s drugim, dakle, postoji i kada je reč o onome koji izbegava svako putovanje, pa putuje samo „unutar sebe”, ili je spreman da, istovremeno sa „stvarnim” putovanjem, putuje i po sopstvu.

Filozofski smisao putovanja je poniranje u sebe posredstvom drugog, kao uspostavljanje subjektiviteta. Odisej je u tom smislu, pokazuju autori, protoputnik, „figura gospodarskog upoznavanja nepoznatog”. Upoznavanje drugog, da bi se njime ovladalo, moderni imperativ koji je, prema Adornu i Horkhajmeru, „sevnuo” još u dalekoj prošlosti, prepoznatljiv je i kod Defoovog Robinzona, i nadalje, kod Vernovog Kapetana Nema ali i u Swiftovim *Guliverovim putovanjima*, toj genijalnoj kritici pogleda koji ne dovodi u pitanje sebe samog, ili, u drugom pojmovnom registru, kritici imperijalnih projekata koji drugog vide uvek kao drugačijeg, inferiornijeg, ili, opet kod Swifta, superiornijeg (Guliver je najpre veliki,

potom mali). Gospodarski odnos prema prirodi kao drugom, odbacivanje sebe radi povratka sebi, put koji vodi povratku u zavičaj, podrazumeva savladavanje *razlike*, onog Ne-Ja. Svrha putovanja je povratak koji opravdava herojske iskorake, suočavanje s nepoznatim koje treba, kako to formuliše Frensis Bejkon, *upoznati* da bi se njime ovladalo. Na tako shvaćenom putovanju, drugi je na kraju progutan subjektivitetom, fihteovskim Ja, koje samo sebe proizvodi stalnim savladavanjem *razlike*. Putovanje mora da se okonča dolaskom kući, a povratak nije ništa drugo do vraćanje ne-Ja u Ja, odnosno novo uspostavljanje *identiteta*.

Krstić i Ostojić, interpretirajući tezu Edvarda Saída o putujućoj teoriji, naglašavaju da nema bezinteresne teorije, lišene istorijskih ili političkih sklopova. Uostalom, starogrčko *theoreo* označava posmatranje s nekog položaja, iz određenog rakursa. Teorija može putovati, menjajući mesto i vreme – i tako postajući nešto drugo, određeno novim prostornim i vremenskim koordinatama, ili intencijama novih teoretičara. Novi teoretičari mogu da pozajmljuju od svojih prethodnika, da preobražavaju nekadašnje teorije, ili da budu pod njihovim uticajem. Teorija je, međutim, uvek intencija, a teoretičari se kreću „složenim i uskim putnim koridorima”. Da li je moguće skrenuti sa zacrtanih puteva, odnosno, da li su teoretičari kadri da svoje vreme sagledaju prenebregavajući „duh vremena”?

2.

Drugi deo knjige, „Lunja bez Maze”, bavi se *lutanjem*, kretanjem koje je lišeno cilja. Personifikacija lutanja je Kainova sudbina, osuda na večito menjanje mesta, odsustvo doma, mira i počinka. Kao mitske figure

antiheroja, koji se ne vraća svome ishodištu, obogaćen iskušavanjem drugog, Kain, Ahasver (Jevrejin-lutalica), Edip i Leteći Holandanin, ne idu ni prema kakvom cilju, a njihovo je lutanje – dosuđeno, ono je izgon, egzodus bez kraja. I u naše vreme pojedinci i narodi mogu da budu isključeni iz svrhovitosti, izbačeni iz samoproizvodnje subjekta, lišeni istorijskog smisla, proglašeni beskorisnim ili suvišnim, štetnim i pogibeljnim. Progon Jevreja (ili Palestinaca), zatvaranje granica pred migrantima, proterivanje politički nepodobnih, proglašavanje delovanja pojedinaca ili grupa ilegalnim – u suštini je žigosanje Kainovim pečatom, osuda na stalno lutanje i opomena drugima da izgnanike ne primaju pod svoj krov.

Lutanje, međutim, može biti i stvar izbora. U tom smislu skitnja nije samo usud, već namerno napuštanje utabanog puta, odbijanje da se odabere pravac, da se bira između ponuđenih smerova. Lutanje može biti *diskurzivno*, rasplinjujuće (*dis-cuero*), kao stalno odabiranje novih smerova na raskršćima. Hermes, bog komunikacije i putovanja, oličava bliskost puta i naracije: putovanje je uvek i priča o putovanju. Naracija može da nekuda vodi, ili da ukazuje na raskršća, na nenadani završetak staza, iza kojih stoje urvine i neproходи. Naracija ne mora da bude, kao kod Platona, jednosmerna, ona može ponuditi više odredišta, ili da u upućenosti ka jednom cilju nagovesti i druge ciljeve, što dolazi do izražaja u hermeneutičkoj tradiciji. U tom smislu, kako to kažu Krstić i Ostojić, „Hermes oličava figuru otpora, koja omogućuje putovanje drugačije od zadatog”, dakle odustajanje od utvrđenih pravaca, *izmicanje*, kao delezovsko *nomadsko mišljenje*, ili privremeno zastajkivanje na mestu „gde vetar najoštrije duva”, i

nastavak lutanja bespućima „medveda polarnog” – kako to kaže Niče. Lutanje je suprotno imperijalnoj asimilaciji, logici savladavanja razlike. To je kretanje unaokolo, a ne zacrtani krug ili elipsa, ono je lišeno lukave proračunatosti, skretanja s puta samo ukoliko se uoči prečica koja vodi u neku Itaku.

Autori postavljaju pitanje: ima li *izlaza*, kada je reč o lutanju? Naime, i kada se dovedu u pitanje sve podrazumevane osnove, stremljenje ka izlazu ponovo može da uspostavi cilj koji nastoji da sebi podredi zadobijenu u-topiju. Istorija filozofije ukazuje na primere onih koji su, sumnjajući u svaku izvesnost, odabrali lutanje. Mnogo je više, međutim, onih koji na kraju svakog iskoraka sa utabanih staza vide cilj ka kome вреди usmeriti dalje kretanje, ili bi da sačuvaju zadobijeno kao sigurno obitavalište, bazu za buduće iskorake.

Postmoderno doba, međutim, nudi putne strategije u kojima se, makar na prvi pogled, ne insistira na cilju, nego na besciljnom kretanju. Krstić i Ostojić posebnu pažnju poklanjaju Baumanovim opisima životnih strategija postmoderne. *Flâneur*, koji je kod Boderla čovek koji besciljno luta gradom, u Baumanovoj interpretaciji je „zaigrani potrošač” koji luta tržišnim centrima. Na drugoj strani je *skitnica* koja ni za jedno mesto ne može da se veže, pa luta od identiteta do identiteta, ne zadržavajući se ni u jednom. Postoji i *igrač* koji se igra posedovanja identiteta. Takvu osobinu, suprotnu veberovskoj strukturi kontinuiranog rasta, pokazuju savremeni preduzetnici, koji brzo i lako, kako nam to predočava Ričard Senet, menjaju proizvodni program, lokaciju, način plasmata na tržištu. U postmodernom ključu, promenio se i lik turista koji sada ne želi samo da fotografira, i slikom zarobi ono sa čime se suočava,

nego da doživi nova iskustva, da prigodno učestvuje u različitim identitetima s kojima se susreće, da se uživi u ulogu berača pamuka u Americi, zaptvorenika u koncentracionom logoru, osuđenika na električnoj stolici, ili, ukoliko je dovoljno imućan, bude gost astronauta i leti u kosmos. Putovanja, lišena jedinstvene *slike sveta*, udaljenog cilja ka kojem treba napredovati, postaju *fluidna*, jer stalno iskrstavaju neslućeni ciljevi i nova sredstva njihovog doseganja. Pitanje koje se s pravom može postaviti – da li ova disperzija ciljeva, odnosno sklonost ka lutanju, podrazumeva slobodu i razrešenost od svrhovitog kretanja? – autori posebno razmatraju u poslednjem delu knjige, pod naslovom „Nezagrejana stolica.

3.

Grčka reč *paideia*, podsećaju nas autori, označava i *obrazovanje* i *oblikovanje*. Obrazovati nekoga, uputiti ga u *tajne*, obučiti ga, pokazuje istorija pedagogije, podrazumeva i oblikovanje, situiranje, svrstavanje u neku školu mišljenja. Učitelj, kao onaj koji obrazuje, u tom je smislu *tutor*, odnosno *edukator* postaje onaj koji izvođa na pravi put. Iako se još od Platona podrazumeva da poslednji korak u obrazovnom procesu, pod budnim okom učitelja, treba da ostvari sam učenik, tu nije reč o metodskom „iskoraku”, već o doslednom sledenju smera koji je edukacijom zacrtan. U novovekovnom kontekstu, izlazak iz dupka „samoskrivljene nezrelosti” takođe podrazumeva prihvatanje oblikovanih vrednosti u apriornom ili juridičkom smislu. Učitelj podrazumeva da je učenik potpuna neznalica, odnosno da su njegova uverenja, izvan procesa obrazovanja, zablude i tričarije, koje učenik treba da odbaci i zaboravi.

Vrlo slikovito, pomenuti je proces predstavljen u filmu Vernera Hercooga, *Priča o Kasparu Hauzeru*, u kojem podučavanje obrazovno zapuštenog mladića od početka podrazumeva odnos moći, odnosno nipodaštavanje njegovih misli i zaključaka, zato što se on, kao neuk, smatra nedostatnim za rafinirane radnje duha. Proces obrazovanja *proizvodi* nezalicu koja mora da bude podređena znalcu, učitelju. Oblikovanje utvrđuje jasne uloge edukatora koji je u centru, i nezalica s periferije. Na način sličan ponašanju asimilatora, prilikom susreta s drugim, obrazovanje takođe podrazumeva uspostavljanje odnosa moći u svrhu „integracije učenika u sistem”, putem altiserovskih ideoloških aparata.

Krstić i Ostojčić ukazuju na Ransijerovu figuru „učitelja nezalica”, koja otkriva mogućnost samoobrazovanja učenika, odnosno na spregu između obrazovanja i moći, što je uočio još Levi-Stros. U tom smislu: „*Objašnjenje* je agens sistema, ono nije tu da spase zalutalog putnika, već pre svega da uspostavi sistem kontrole...”. Međutim, i odstupanje od koncepta obrazovanja kao podučavanja i objašnjavanja, pokazuju autori, sadrži imanentne opasnosti. Najpre, emancipacija od nekog sistema obrazovanja iznova poprima objašnjavalачku ulogu, odnosno zatvara u novi sistem, izgrađen na ruševinama starog. S druge strane, *otvorenost* edukativnog procesa može da bude stavljena u službu „bankarskog obrazovanja” – neprekidnim preduzetništvom, koje svaki oblik iznova pretvara u materijal za novu proizvodnju – pa imperativ neprekidnog proizvodnog lanca postaje cilj za sebe.

4.

Dominantno pitanje završnog dela Krstićeve i Ostojčićeve knjige – da li je moguće obrazovanje koje nije istovremeno i oblikovanje? – može se postaviti i u kontekstu prethodna dva segmenta: da li je mogući put koji nije određen ciljem? Da li se usamljeno lutanje nomadskog mišljenja može smatrati legitimnim, s pozicija takozvanog kolektivnog interesa, univerzalnih ciljeva čovečanstva? Može li se posle svega još uvek govoriti o ovim univerzalnim interesima? Na tragu pomenuatih pitanja rađaju se nove nedoumice: ukoliko odustanemo od edukacije, na koji način će biti artikulisani interesi različitih socijalnih grupacija, i da li će biti moguće uspostaviti jedinstveni interes koji bi opravdao bilo kakav *oblik* društvene organizacije? Na kraju krajeva, ne završava li se ovo odstupanje od subjektiviteta, od sistema, u nekakvoj rapsodiji, koja poništava celokupnu tvorevinu Uma?

Odstajanjem ne samo od „geometrijskog reda”, već i od precizno usmerenog sadržaja, suočavanjem svake ideje s njenom tamnom stranom, odnosno imanentnim „neželjenim posledicama”, Predrag Krstić i Aleksandar Ostojčić predočavaju *otvoreni put*, neopterećen svrhama, ciljevima, imperativima povratka ili progressa prema stalno izmičućem završetku: u njihovoj knjizi svaki izrečeni stav se preispituje, a svaki kritički osvrt suočava sa meta-kritikom. Predstavljanje otvorenog puta, samim tim, nije plediranje za neku drugačiju koncepciju obrazovanja, stavljanje tačke na ono što je prethodno pokazano, već pre poziv na nastavak dijaloga, u slobodnoj formi, kakvu predočava nekonvencionalan, razbarušen stil knjige *O čemu govorimo kada govorimo o... Putovanju*.